

Тема 2. Лексичні засоби в текстах офіційно-ділового стилю

1. Знати лексичні норми сучасної української мови.
2. Синоніми, омоніми, пароніми в діловому мовленні.
3. Кліше у текстах ділових документів.
4. Історія і сучасні проблеми української термінології.
5. Терміни та його ознаки. Термінологія як система.
6. Кодифікація і стандартизація термінів. Алгоритм укладання термінологічного стандарту

Список використаної літератури

1. Житін Я. Погляд на термін крізь призму структурно-семантичного та функціонального підходів. Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – Серія : «Проблеми української термінології». – 2009. – № 648. – С. 9–15.
2. Кочан І. Українські терміни в парадигмі сучасних наукових учень. Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. VIII – С. 30-34.
3. Овчаренко Н. Теоретичні передумови дослідження терміносистем (на матеріалі сучасної української термінології). Лінгвістичні студії. – 2010. – Вип. 20. – С. 172-175.
4. Квітко І. С. Термін у науковому документі. – Львів : Вища школа, 1976. – 125 с.
5. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради : [навч. посібник] / Олександр Пономарів. – К. : Либідь, 2001. – 240 с.
6. Вакуленко О. Підвалини для науки термінології є! Олег Вакуленко, Максим Вакуленко. Київський університет. – Березень 1994 року. – № 3 (1987). – С. 3-4.
7. Словник української мови : в 11 тт. / редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. I-XI.
8. Васенко Л. А. Фахова українська мова : [навч. посібник]. [Л. А. Васенко, В. В. Дубічинський, О. М. Кримець]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
9. Вакуленко М. Про «складні» проблеми українського правопису (українська латиниця, запозичені слова та ін.). – К. : Курс, 1997. – 32 с.
10. Багмут А. Й. Сучасна мовленнєва дійсність: орфоепічні норми і мовленнєва діяльність. Загальна та експериментальна фонетика : зб. наук. праць і матеріалів / відп. ред. Л. Г. Скалзуб. – К. : ВД «Соборна Україна», 2001. – С. 143-144.
11. Перебийніс В. І. Статистичні методи для лінгвістів. – Вінниця : Нова книга, 2002. – 168 с.

1. Знати лексичні норми сучасної української мови

Лексичні норми – це норми слововживання, прийняті в сучасній українській літературній мові. Вони регулюють вибір слова відповідно до змісту і мети висловлення. Наприклад, можна говорити рятувальник і не можна – рятівник, якщо мовиться про посаду; правильно говорити україніка, а не україністика, якщо йдеться про зібрання творів про Україну. Україністика ж – це українське мовознавство й літературознавство. Лексичні норми швидше за інші архаїзуються, змінюються з часом, відбивають вплив живого говіркового мовлення. Так, останнім часом поширилося слово лідер у нашому «внутрішньому вжитку» щодо явищ життя суспільства: лідер молоді, лідер демократів, лідер опозиції лідер змагань та ін.

За значенням слова поділяються на однозначні (суфікс, фонема, кухар, викладач) і **багатозначні** (напр.: дієслово іти має понад 30 значень: іти додому, час іде, іде зима, пішли чутки, товар добре йде, іде велика чорна хмара і т.д.)

За походженням виділяють корінну і запозичену лексику.

Корінна лексика – це слова, які успадкувала українська мова з індоєвропейської мовної єдності, праслов'янської мови, а також створені на власному мовному ґрунті. Вона складає близько 90% від загальної кількості слів.

Іншомовні слова – слова запозичені з різних мов. Іншомовні слова вимагають до себе критичного ставлення. Їх слід вживати у разі потреби, коли немає відповідного еквівалента в українській мові, або вони дістали міжнародне визнання. До міжнародних належать терміни фінансові, бухгалтерського обліку, поштово-телеграфних зв'язків (бланк, штраф, бандероль, віза, гриф, маркетинг, менеджер, фінанси, бюджет, авізо, дебет). При виборі запозиченого чи власне мовного слова слід звертати увагу на відтінки у його значенні (сервіс – обслуговування: сервіс – це будь-яке обслуговування, а обслуговування – тільки побутових потреб населення). Отже, і добір, і вживання іншомовного слова в професійному тексті диктуються кількома обставинами й мають вирішуватися кожного разу з урахуванням конкретного тексту.

Розрізняють кілька пластів корінної лексики:

1. Слова, успадковані від індоєвропейського лексичного фонду (індоєвропеїзми).
2. Спільнослов'янська лексика – це слова, які виникли в період спільнослов'янської мовної єдності й іншим групам індоєвропейських мов невідомі.
3. Спільносхіднослов'янська лексика – це слова, які виникли в період виділення східнослов'янських діалектів зі спільнослов'янської мовної єдності.
4. Власне українська лексика – це слова, які виникли на українському мовному ґрунті в період формування і розвитку української мови і виражають її специфіку.

Крім корінних слів, у лексичному складі української мови певне місце займають запозичення з інших мов (близько 10% усього її словникового складу).

Питання про використання слів іншомовного походження в українській діловій мові є складним і вирішується неоднозначно. Вживання необхідних запозичених слів не вважають негативним явищем, але надмірне, неправильне їх застосування однозначно оцінюють негативно.

За сферою вживання виділяють дві групи лексики – загальноновживану та лексику обмеженого вживання.

Загальноновживана лексика – це слова, які використовують усі носії мови незалежно від рівня освіти, фаху, місця проживання тощо.

Лексика обмеженого вживання співвіднесена зі сферами суспільного життя та функціональними стилями мови. Її поділяють на:

- розмовну лексику, тобто слова, поширені в розмовному варіанті усного літературного мовлення;
- книжну лексику, тобто слова, що вирізняються на тлі стилістично нейтральної та розмовної лексики літературної мови вузькою сферою вживання і вносять у спілкування відтінок офіційності, урочистості, науковості.
- виробничо-професійну лексику – це слова чи словосполучення, які пов'язані з певною сферою виробництва (назви процесів виробництва, знарядь праці) та професії. Спеціальні слова та вислови, притаманні мові певної професійної групи, називають професіоналізмами;
- науково-термінологічну лексику – один з основних лексичних компонентів таких функціональних стилів писемного мовлення, як науковий, офіційноділовий, публіцистичний. Усі слова, які належать до термінологічної лексики, об'єднуються в мові загальною назвою «термін».

За емоційним забарвленням: нейтральна й емоційно-експресивна лексика.

Емоційно-експресивна лексика – це слова, які у своєму значенні містять компонент оцінки, виражають почуття, позитивне чи негативне сприймання дійсності. Вона характеризує ставлення мовця до того, про що він говорить, до ситуації спілкування, виступає безпосереднім виразником людських емоцій.

В основі ділової української мови лежить загальнозрозуміла, нейтральна, унормована, так звана «книжна», міжстильова лексика, відповідна термінологія та професійно-виробнича лексика.

2. Синоніми, омоніми, пароніми в діловому мовленні

Пароніми – це слова (пари слів), які мають подібності у морфологічній будові (близькі за фонетичним складом), але розрізняються за значенням. Вони переважно належать до однієї частини мови, мають однакові граматичні ознаки. На відміну від синонімів – слів, що позначають близькі поняття і тому можуть заміняти одне одного, – для паронімів взаємозамінність неможлива. Під час вивчення паронімів основну увагу слід приділяти саме їх змістовій відмінності.

Приклади:

1. Виборний, виборчий. 2. Ділянка, діляниця. 3. Особистий, особовий. 4. Абонент, абонемент. 5. Ефект, афект. 6. Діалектичний, діалектний. 7. Реальний, реалістичний. 8. Оптимістичний, оптимальний.

Синоніми – це слова, що різні за звучанням, але мають тотожне значення або відрізняються відтінками значень: обов'язково – неодмінно – конче – неминуче; властивий – притаманний.

Володіти синонімічним багатством мови значить уміти:

- Уникнути малозрозумілих, особливо іншомовних слів;
- Уникнути повторення того самого слова;
- Знайти слово з певним забарвленням, відтінком у значенні;
- Відшукати найвлучніше слово;
- Якнайточніше висловити свою думку.

Синонімічний ряд – декілька слів, об'єднаних навколо одного слова.

Синоніми поділяються на три основних групи:

1) лексичні синоніми, що відрізняються смисловими відтінками (відомий – видатний – славетний – знаменитий);

2) стилістичні синоніми – це слова, що відрізняються стилістичним та емоційним забарвленням (говорити – мовити – пророчити – верзти);

3) абсолютні синоніми – зовсім не відрізняються значенням і в різних контекстах можуть вживатися без будь-яких відмінностей (століття – сторіччя, біографія – життєпис, індустрія – промисловість).

Омоніми (грецьке – «однаковий» + «ім'я») – слова, що мають однаковий звуковий склад, але відмінні значення. Наприклад, боронити – захищати і боронити – перешкоджати.

Деякі омоніми з'явилися внаслідок збігу в звучанні питомих та іншомовних слів: «міна» – вираз обличчя, вибуховий заряд, грошова одиниця Стародавньої Греції. Інші омоніми виникли як наслідок словотворчих процесів у мові. Наприклад, слово «корм» (їжа тварин) буде омонімом до слова «корма» (задня частина судна), якщо будуть використані у наступних випадках: кормові якості – кормові гармати.

Омоніми поділяються на дві групи. Повні (абсолютні) омоніми – слова, звуковий склад яких збігається в усіх граматичних формах: газ – стан речовини, газ – шовкова прозора тканина. **Неповні (часткові) омоніми** – слова, що збігаються звуковим складом лише в окремих граматичних формах: жаль, слід тощо.

Різновидами неповних омонімів є омоформи, омофони та омографи.

Омофони – слова, що збігаються в звучанні, але мають різне значення та написання. В українській мові омофони не дуже багато, що пов'язане перш за все з її фонетичним складом. Наприклад, гончар (професія) – Олесь Гончар (письменник).

Омографи – слова різні за значенням та вимовою, що мають однакове написання. Наприклад, води – води.

Омоформи – слова, що мають однаковий звуковий склад тільки в певній граматичній формі: віз (іменник) і віз (дієслово).

Омоніми є основою для створення каламбурів, проте частіше використовується у художній літературі.

3. Кліше у текстах ділових документів

Офіційно-діловий стиль визначають такі особливості:

1. Точність, послідовність і лаконічність викладу фактів, гранична чіткість у висловленні. Діловий стиль позбавлений образності, емоційності та індивідуальних авторських рис.

2. Лексика здебільшого нейтральна, вживається в прямому значенні. Залежно від того, яку саме галузь суспільного життя обслуговує офіційно діловий стиль, він може містити суспільно-політичну, суспільно-виробничу, юридичну, наукову лексику тощо.

3. Наявність реквізитів, які мають певну черговість. У різних видах ділових паперів склад реквізитів неоднаковий, він залежить від змісту документа, його призначення, способу обробки. Закріплення за реквізитами постійного місця робить документи зручними для зорового сприйняття, спрощує їх опрацювання.

4. Логічність і аргументованість викладу. Ця риса ділової мови передбачає відображення правильного стану речей, послідовність та об'єктивність фактів і оцінок, нейтральність тону.

5. Відсутність індивідуальних рис стилю. На відміну від інших сфер діяльності учасники ділового спілкування здебільшого виступають у ролі представників певних організацій, закладів і виражають їхні інтереси - тобто є носіями певних функцій. У зв'язку з цим прояви індивідуальності в діловій мові вважаються відступами від норми, нетиповими для стилю взагалі.

6. Наявність мовних зворотів, певна стандартизація початків і закінчень документів. Це так звані кліше - усталені словесні формули, закріплені за певною ситуацією і сприймаються як звичайний, обов'язковий компонент. Наявність стандартних висловів полегшує, скорочує процес укладання текстів, приводить до однотипності засобів в однакових ситуаціях.

Кліше - це мовні конструкції, яким властиві постійний склад компонентів, їх порядок та усталене звучання.

Розрізняють прості, ускладнені та складні кліше.

Прості кліше - це мовні конструкції, що складаються з двох слів: згідно з, відповідно до, вжити заходів, оголосити подяку, винести догану, брати участь тощо.

Ускладнені - що мають більше двох слів: брати до уваги, згідно з оригіналом, брати активну участь, вжити суворих заходів, винести сувору догану тощо.

Складні - мають у своїй структурі два простих кліше, які поєднані в один блок: відділ боротьби з організованою злочинністю, контроль за виконанням наказу залишаю за собою, наказ оголосити особовому складу академії тощо.

Використання мовного кліше – це одна з особливостей ділового мовлення. Кліше дозволяють забезпечувати точність мови. Їх антиподом у мові виступають штампи, які сприймаються як явище негативне, використання є тягне у себе не дотримання цих вимог офіційно-ділового стилю, як точність, стислість, стандартність.

Кліше – певний мовної стандарт, готовий стійкий оборот, мовної стереотип, конструктивна одиниця тексту. У використанні цього кошти на ділових документах часом виникає необхідність, наприклад: доводжу до відома, приймаючи до уваги, виходячи з викладеного і т.д.

Кліше - це застигли вислови, усвідомлювані як не вільні чи відтворювані повністю, усіма носіями мови. У лінгвістичній теорії приблизно у тому самому значенні вживаються такі терміни: мовні стереотипи, ідіоми, фразеологізми, штампи, групові шаблони, улюблені оберти, стерео типізовані обороти і т.д. Всі ці мовні явища становлять якесь понятійне поле, до якого наближаються паремії, крилаті слова, цитати, афоризми, максими.

Як мовний стандарт, кліше, будучи нейтрально-нормативними явищами у діловій промові, виконує ряд функцій:

- дозволяють заощаджувати мислительну енергію,
- сприяють швидкому і точному складання документа,
- полегшують спілкування
- сприяють швидкості передачі інформації.

Кліше слід відрізняти від мовних штампів, які, зазвичай, недоречні у мові.

Штамп – своєрідний шаблон, заявлена форма висловлювання, яка надає промови потьмянілу емоційно-експресивне забарвлення і завдає шкоди думкам. Бездумне повторення висловлювання можна зарахувати до психологічного явища.

Штампів мають кілька різновидів.

1. Універсальні слова – це слова, які мають невизначене, узагальнене, стерте значення. Універсальність виявляється у тому, що вони усунути будь-яке слово з конкретним значенням. Цей вид штампа використовується, коли якийсь провіщає хоче висловити думку неконкретно, приблизно. Наприклад, заштамповані пропозиції: Діяльність підприємства мали місце окремі недоліки, що дозволило деяким особам виконувати певні правопорушення. Однак у останнім часом відзначається посилення виховної роботи, і цей питання одна із важливих, якому приділяється велика увага. Ці фрази не несуть значеннєвого і вже тим паче інформаційного навантаження.

2. Парні слова, чи слова-супутники, які зазвичай вживаються у мові разом, хоча й є фразеологічними оборотами, наприклад: бурхливі оплески, тепла обстановка, стала вельми поширеною, незабутні враження. Визначення у цих словосполученнях неповноцінні, оскільки вони висловлюють думку шаблонно, цим позбавляють її індивідуальності. Слухач сприймає цю інформацію, як належне, цим увагу до кожного слову ослаблено.

Мовними штампами стають також отримують поширення образні чи «модні» слова висловлювання, оригінальність яких втрачається через частого вживання, інакше кажучи – це шаблонні метафори з потьмянілим змістом. І якщо вперше вдала метафора прикрасила мову, то повтор фрази всього позбавляє її оригінальності. Вплив штампа на людей годі недооцінювати. Ті, хто володіє до мови смак, легко піддаються силі штампа. Невдовзі, люди, звикнувши говорити штампами, розучуються думати й над оригінально, по-своєму висловлювати мысли.

У діловій сфері спілкування розмежування понять кліше – штамп має важливе значення, оскільки вживання кліше зумовлено точністю найменування понять; використання ж штампів тягне у себе порушення правил офіційно-ділового стилю промови.

4. Історія і сучасні проблеми української термінології

Мова нації – універсальна система, в якій живе національна душа кожного народу, його світ, його духовність. «По ставленню кожної людини до своєї мови можна абсолютно точно судити не тільки про її культурний рівень, але й про її громадську гідність» (К. Паустовський). На повістці дня сьогодні – розширення сфер функціонування української мови. Це засіб не лише спілкування, а й формування нових виробничих відносин.

Мова як інструмент здобуття знань, як засіб життєдіяльності людини має велике значення для всіх. Оскільки мова не тільки обслуговує сферу духовної культури, а й пов'язана з виробництвом, з його галузями і процесами, із соціальними відносинами, вона – елемент соціальної сфери.

Науково-технічний прогрес, перебудова соціально-економічної й політичної системи в країні насичують нашу мову новими поняттями, термінами. Разом з піднесенням рівня фахових знань представників різних професій підвищуються і вимоги до мови.

У зв'язку з упровадженням української мови на підприємствах та в установах помітно збагачується словник професійної термінології новою науково-технічною, суспільно-політичною лексикою.

Що означає знати мову професії? Це – вільно володіти лексикою свого фаху, нею послуговуватися.

Мовні знання – один з основних компонентів професійної підготовки. Оскільки мова виражає думку, є засобом пізнання й діяльності, то правильному професійному спілкуванню людина вчиться все своє життя.

Знання мови професії підвищує ефективність праці, допомагає краще орієнтуватися в ситуації на виробництві та в безпосередніх ділових контактах.

Термінологія - вище породження людської думки, національної за своїми витоками і формою, міжнародної за поширенням.

Професійне спілкування в будь-якій галузі неможливе без термінології.

Вивчення проблем термінології надзвичайно актуальне з кількох причин:

По-перше, термінологія є головним джерелом поповнення лексичного складу високорозвинених сучасних мов. Саме термінологія як частина природної людської мови є найуніверсальнішим засобом зберігання, передавання, оброблення інформації. Обсяги ж інформації зростають шаленими темпами: за даними науковців, зараз її обсяги подвоюються через кожні п'ять-сім років, що спричиняє так званий «термінологічний вибух» - появу великої кількості нових термінів.

По-друге, наукове знання інтернаціональне за своєю природою. У сучасному світі відбуваються потужні інтеграційні процеси, які не оминають наукової сфери і висувають проблему міжнародної стандартизації термінів як основи для порозуміння між фахівцями різних країн.

По-третє, українська термінологія, яка повинна розвиватися разом із термінологіями інших національних мов, має низку специфічних проблем, зумовлених історично, гостру потребу у створенні національних термінологічних стандартів, термінологічних словників тощо.

Українська термінологія - одна з найдавніших природно сформованих національних терміносистем, витоки якої сягають **періоду Київської Русі**. Свідченням цього є слова, зафіксовані в «Повчанні дітям» Володимира Мономаха, у Київському літописі, пізніше - в Галицько-Волинському літописі, «Руській правді» тощо: ремственик, купець, ціна, вира, продаж, мито, дань («податок»), ряд («угода»).

У 14-16 ст. українська термінологія представлена в актових книгах, грамотах, універсалах, перших українських словниках, працях Г. Кониського, Г. Сковороди: економія, доход, достаток, скарб («казна»), застава, ревізія, облігація, завдаток, зарука, кошти, концесія, контракт.

Інтенсивний розвиток української термінології розпочинається з **другої половини 19 ст.**, коли, долаючи суспільно-політичні перешкоди, з'являються наукові розвідки С. Подолинського, О. Терлецького, І. Франка, Б. Навроцького та ін., переклади українською мовою праць Г. Шеля, Е. Шафля, А. Смітта, виходять спеціальні періодичні видання «Економіст», «Господар і промишленник», «Народне багатство», «Часопись правнича й економічна». Від 1909 р. термінологічні дослідження зосереджуються при Науковому товаристві імені Тараса Шевченка, яке публікувало «Студії з поля суспільних наук і статистики», та при часописі «Економіст». У цей період термінологія поповнюється лексемами банкрутовання, відшкодування, бухгалтерія, льомбард, депозит, акцепт, дотація, субсидія, маклер, вексель, біржа, лізинг, брокер, рахунок, кредит, інтензивне господарство, прайс-курант, зиск, убиток та ін.

20-ті роки 20 ст. (період українізації в УРСР) називають «золотим десятиліттям» української термінології. Уперше за всю свою історію термінологія в Україні розвивалася за визначеним планом і за державної підтримки. З 1924 р. в соціально-економічному відділі Інституту розпочала роботу секція, яка підготувала «Словник термінології: Проект» за редакцією Г. Кривченка та В. Ігнатовича (К. - Х., 1930). У ці ж роки з'являються численні наукові, навчальні, популярні видання.

Розвиток термінології в цей період орієнтувався переважно на національні мовні ресурси, пор.: калькуляція - розцінка, процент - відсоток (похідні: відсотковий, відсоткувати, відсотковуючи, відсоткування), доход валовий - прибуток гуртовий, казначейство - скарбниця, страхування - ubezpieczenie, кредитор - кредитор, позичник; субсидія - допомога, субсидія; депонент - депонент, вкладач.

1933 р. після виходу статті А. Хвилі «Знищити коріння українського буржуазного націоналізму на мовному фронті» здобутки «золотого десятиліття» було оголошено національним шкідництвом, а більшість виданих словників було вилучено з обігу. До кінця 80-х років XX століття українська термінологія розвивалася в напрямі мінімальних розходжень з аналогічною російською термінологією.

З 1990 р. з набуттям українською мовою статусу державної розпочався новий період розвитку української термінології.

На сучасному етапі можна виділити кілька підходів до розв'язання проблем упорядкування української термінології:

- продовження традицій терміновживання попередніх десятиліть;
- коригування окремих термінів відповідно до норм української літературної мови;
- орієнтація на міжнародну термінологію, активне запозичання термінів, переважно з англійської мови;
- повернення до наукового обігу термінів, вилучених у різні періоди розвитку термінології.

5. Термін та його ознаки. Термінологія як система

Термін (від латин. terminus – межа, кінець) – це слово або словосполучення, яке позначає поняття певної галузі знання чи діяльності людини. Так, термінами економіки є такі назви, як видатки, авіста, бруто-прибуток, господарський механізм, міжнародний поділ праці, повна сатисфакція боргових зобов'язань.

Термінологія - 1) розділ мовознавства, що вивчає терміни (у цьому значенні все частіше використовують слово **термінознавство**); 2) сукупність термінів певної мови або певної галузі. Наприклад, можемо говорити про англійську, польську, російську, українську та ін. термінологію, а також про термінологію математичну, юридичну, хімічну, технічну тощо.

Галузеві термінології (тобто сукупності термінів конкретних галузей) називають терміносистемами, або термінологічними системами. На чому ґрунтується системність термінології?

Системність термінології зумовлена двома типами зв'язків, які надають множинам термінів системного характеру:

- логічними зв'язками (якщо між поняттями певної науки існують системні логічні зв'язки - а вони є в кожній науці, - то терміни, які називають ці поняття, мають теж бути системно пов'язаними);
- мовними зв'язками (хоча терміни позначають наукові поняття, вони залишаються одиницями природної людської мови, а відповідно їм властиві всі ті зв'язки, які характерні для загальнонавжаних слів - синонімічні, антонімічні, словотвірні, полісемічні, граматичні, родо-видові і т. д.). Академік Реформатський про ці особливості терміна сказав образно: «Термін служить двом панам - науці і мові».

Таким чином, термінологія - це не хаотична множина слів, а організована на логічному й мовному рівні система спеціальних назв.

При всій відмінності й багатогранності сучасних галузей наукового знання і властивих їм понять існує ряд спільних ознак, які визначають суть терміна як особливої мовної одиниці. Отже, основні **ознаки терміна**:

1. **Системність.** Кожний термін входить до певної терміносистеми, у якій має термінологічне значення. За межами своєї терміносистеми термін може мати зовсім інше значення, пор: ножиці цін «розбіжність рівнів і динаміка цін у сфері міжнародної торгівлі на окремі групи товарів» і значення загальнонавжаного слова ножиці.

2. **Точність.** Термін повинен якнайповніше й найточніше передавати суть поняття, яке він позначає: короткотерміновий кредит, чекодавець. Неточний термін може бути джерелом непорозумінь між фахівцями, тому іноді говорять, що науковці спершу домовляються про терміни, а вже потім приступають до дискусії. Так, кандидат економічних наук О. Петрик вважає, що термін аудит слід використовувати зі значенням «незалежна перевірка та підтвердження фінансової бухгалтерської звітності незалежним професіоналом щодо її достовірності, повноти та законності»; уживання цього терміна органами Державної податкової адміністрації України вона вважає

неправомірним. Оскільки нові поняття сучасної науки досить складні, то для точного називання їх часто використовують багатослівні терміни, наприклад: міжнародна фінансово-господарська операція, Міжнародне товариство міжбанківських фінансових телекомунікацій.

3. **Тенденція до однозначності** в межах своєї терміносистеми. Якщо більшість слів загальнонавчальної мови багатозначні, то більшість термінів - однозначні, що зумовлено їхнім призначенням. Проте повністю усунути багатозначність (найчастіше двозначність) з терміносистем не вдається. Терміносистема економіки - не виняток, пор.: ажіо: 1) «відхилення курсу валюти, акцій, векселів від їх номінальної вартості або паритету в бік перевищення»; 2) «комісійний збір, сплачуваний за обмін нерівноцінних валют або за обмін банкноти на металеві монети»; 3) «різниця в сумах валютного виторгу чи платежів, що виникає при зміні співвідношення між курсами валют оплати і національної валюти з моменту платежу».

4. **Наявність дефініції.** Кожний науковий термін має дефініцію (означення), яка чітко окреслює, обмежує його значення. Так, дефініцією терміна аудиторський висновок є вислів «документ, що містить результати аудиторської перевірки».

Деякі термінознавці називають і такі ознаки (або вимоги) до терміна:

- **нейтральність**, відсутність емоційно-експресивного забарвлення;
- **відсутність синонімів** (справді, розвинена синонімія ускладнює наукове спілкування: форфейтинг - форфейтування, жирант - індосант, профіцит - прибуток - зиск - вигода);
- **інтернаціональний характер** (знаючи терміни-інтернаціоналізми, легко спілкуватися з іноземними фахівцями, читати іншомовну літературу, проте їхні значення непрозорі і це ускладнює, зокрема, навчальний процес: рабурсація, ампліація, лаж);
- **стислість** (дуже зручно користуватися короткими термінами, але не завжди вдається утворити короткий термін, який би при цьому був ще й точним, наприклад: акредитив з платежем на виплат);
- **здатність утворювати похідні**, наприклад: зношення - зношування - зношеність - зношуваний.

До термінів ставляться такі вимоги:

1. **Термін повинен вживатися лише в одній, зафіксованій у словнику формі** (діловодство, але не діло ведення, справоведення, діловиробництво та ін.). Проникнення нестандартних термінів у діловодство пояснюється насамперед обставинами складання документа: вони укладають швидко, часто навіть без чернетки, поява їх диктується обставинами, звичайно малосприятливими для тривалого обдумування, не завжди ці папери читаються іншими особами.

Виникнувши таким чином, нестандартний термін поступово поширюється й може навіть перейти в загальнонародний вжиток, засмічуючи мову.

2. **Термін повинен вживатися з одним значенням.** Наприклад, циркуляр – це розпорядження, які повинні виконуватися всіма підвідомчими даній організації установами й підприємствами, а це означає, що циркуляр – це лише директивний лист, а не лист будь-якого типу, і таким словом можна називати лише документ цього типу.

Економічний термін повинен вживатися в тому значенні, в якому його застосовують економісти, технічний – у тому, в якому його вживають інженери та ін. Визначення термінів зафіксовані в державних стандартах, а також у спеціальних довідниках і словниках. Проте деякі терміни мають на практиці неоднозначний зміст (особливо такі, як затоварювання, зрив плану, штурмівщина та ін.). Серед термінів, уживаних у діловодстві, зустрічаються й такі, що мають кілька значень, наприклад: Справа. 1) Класифікаційне поняття, вживане для позначення сукупності документів, які стосуються певного напрямку або питання діяльності установи, вміщених в окрему обкладинку (папку); 2) Одиниця зберігання текстових документів у архівах; 3) Різновид справи (1), який становить цілісне за змістом і послідовне ведення одного питання (судова справа). У таких випадках автор мусить так будувати текст, щоб одразу було видно, яке значення багатозначного терміна він має на увазі.

3. **При користуванні терміном слід суворо дотримуватись правил утворення від нього похідних форм:** якщо словник або довідник дає лише певні форми, то «утворювати» ще якісь слова для власного вжитку забороняється, наприклад: акт, род. відм. акта (а не акту),

множина – акти; словосполучення: акт приймання – здавання, акт ревізії, акт ревізії каси; акт звірки розрахунків; акт звірки взаємних розрахунків, акт про надходження неякісних або некомплектних товарів, комерційний акт, оперативно-технічний акт та ін. Від терміна акт можна утворити дієслово (актувати), пасивну форму дієслова (катуватися), дієприкметник (актований), віддієслівний іменник (актування). Проте вже термін активування належить до іншої галузі і в діловодстві вжитий бути не може.

4. При укладанні документа службова особа повинна звіритися за словником, якщо певний термін викликає у неї сумніви, і не пускати в обіг слів, утворених кимось на заміщення наявних у словнику загальнолітературних термінів. Наприклад: є терміни позаштатний фонд і несписочний фонд, проте дехто, порушуючи норми літературної мови, вживає неправильний вислів безлюдний фонд.

Якщо пам'ять не підказує складачеві документа потрібного терміна, то не слід одразу ж хапатися за створення свого. Це викликає плутанину, неясність, призводить до зайвого листування – роз'яснення «темних місць» одержаного документа.

5. Причиною таких ускладнень часто буває неоднозначне розуміння якогось терміна тим, хто писав листа, і тим, хто його одержав. Наприклад: слово вага вживається в багатьох галузях науки, тому без уточнюючого означення його не слід вживати в документі.

Сьогодні в термінології багатьох галузей наук з'явилося чимало термінів-дублетів (нові й старі терміни для називання того самого поняття), термінів-неологізмів, термінів, які вживає лише певна наукова школа та ін. При необхідності вжити ці терміни в діловому документі слід вибрати той, який для цієї термінології вже кодифікований (закріплений у словнику).

Ускладненість термінології, недоречна пишномовність висловлення – це свідчення невисокої культури людини, вбого інтелекту її. Високоінтелектуальна і культурна людина завжди прагне висловитися ясно, чітко, шукає для формування своєї думки найточніших слів і словосполучень, послуговуючись при цьому не запозиченнями й термінами, а звичайними загальноновживаними словами рідної мови. Тому псевдонаукова мова – це те, чого слід уникати.

Погане враження справляє й мова такого службового документа, в якому поряд з термінами (дебет, фінансування, кредити) вживаються «бувші терміни», тобто терміни інших галузей науки, які потрапили до загальнонародної мови і які втратили своє термінологічне значення (фактор, стимул, фронт, база, претензія та ін.). Це утруднює читання документа, викликає потребу додаткового пояснювати написане, певним чином «дискредитує» справжні, правильно вживані в тексті терміни.

Загальний висновок: терміни – це така група слів нашої мови, яка потребує до себе спеціальної уваги, постійного звіряння з словниками, повсякчасного поновлення в пам'яті значення потрібних для роботи найменувань.

6. Кодифікація і стандартизація термінів. Алгоритм укладання термінологічного стандарту

Термінологія може виконувати свої основні функції - позначати наукові поняття і задовільняти потреби спілкування фахівців - у тому випадку, якщо вона буде загальноприйнята, унормована, відповідатиме вимогам до термінів.

Кодифікація термінів - це систематизація термінів у словниках, довідниках, що орієнтують мовців на правильне їх використання.

Сьогодні в Україні видається велика кількість словників з різних галузей знань. Це в основному словники таких типів: перекладні, енциклопедично-довідкові, тлумачно-перекладні.

Перекладні словники - найпоширеніший тип сучасних термінологічних словників. При цьому більшість із них - російсько-українські видання, що зумовлено як об'єктивними потребами професійного спілкування, так і синдромом залежності, виробленим у попередні століття: намаганням довести, що українська мова здатна називати всі наукові поняття не гірше за іншу (в різні історичні періоди - російську, німецьку або польську). Українсько-російських словників зараз виходить набагато менше.

Серед двомовних термінологічних словників поряд з російсько-українськими найчастотнішими є англійсько-українські, латинсько-українські тощо. Термінологічні словники можуть бути тримовними, значно рідше - чотири-семимовними.

Енциклопедично-довідкові словники подають пояснення наукових понять, а не просто фіксують терміни. Словникова стаття в лексикографічних працях такого типу складається з двох частин - назви поняття і його означення (дефініції). Наприклад:

Імпорт - ввезення з-за кордону на комерційних засадах товарів, послуг, цінних паперів, капіталів, технологій (у формі чужоземних кредитів та інвестицій) для реалізації на внутрішньому ринку країни. Будучи результатом міжнародного розподілу праці, І. сприяє економії робочого часу, повнішому задоволенню потреб національної економіки та населення.

Тлумачно-перекладні словники - це праці змішаного типу, які перекладають термін іноземною мовою (або кількома мовами) і подають його тлумачення. Цікавою лексикографічною працею, яку можна вважати певним символом нашого часу (вибух інтересу до економічної науки) є «Тлумачно-термінологічний словник з ринкової економіки» (Харків, 1994), де, крім тлумачення, подано відповідники до українського терміна російською, англійською, німецькою, французькою, іспанською мовами.

Стандартизація термінології - це вироблення термінів-еталонів, термінів-зразків, унормування термінології в межах однієї країни (якщо це національний стандарт) або в межах групи країн (якщо це міжнародний стандарт). Стандартизована термінологія є обов'язковою для вживання в офіційних наукових, ділових, виробничих текстах.

Основи стандартизації термінів було закладено в Німеччині в кінці XIX - на початку XX ст., коли в багатьох терміносистемах виникла потреба впорядкувати нагромаджену термінологію, виявити межі галузевих термінологій, уточнити значення кожного терміна. Теоретичні основи стандартизації термінів розробив німецький учений В. Вюстер.

У Радянському Союзі було створено потужну наукову термінологічну школу під керівництвом Д. Лотте, яка займалася, зокрема, проблемами нормування термінології. Цей процес перебував під пильним контролем держави: над виробленням стандартів працювали Комітет науково-технічної термінології (КНТТ), Комітет стандартизації мір і вимірних приладів та Всесоюзний науково-дослідний інститут інформації, класифікації та кодування. Прийняті державні стандарти (ДСТУ) мали силу закону.

В українській історії першим нормувальним термінологічним центром можна вважати Наукове товариство імені Т. Шевченка (кінець XIX - початок XX ст.). Саме навколо товариства гуртувалися провідні термінологи того часу, до його ухвал прислухалися автори наукових праць і підручників. Згодом незаперечним авторитетом в українській термінології став Інститут української наукової мови (20-ті - початок 30-х рр.). Але обидві ці структури не видавали державних стандартів у теперішньому розумінні цього поняття.

Сьогодні в Україні стандартизація термінології стала державною справою. Від розв'язання мовних питань, зокрема термінологічних, як відомо, залежать темпи державотворчих процесів. Освіта, наука, а особливо виробництво потребують єдиної, зручної, логічної української термінології.

Звичайно, такої суворой централізації, як у колишньому СРСР, не спростерігаємо, але необхідність державного підходу до творення єдиної термінології для усієї країни очевидна. З огляду на ці умови в Держстандарті України розроблено Концепцію державних систем стандартизації, метрології та сертифікації, яку схвалив уряд. **У липні 1992 р. спільним наказом Міносвіти та Держстандарту України створено Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології.**

Для стандартизації термінів у багатьох країнах світу створено відповідні інституції: у США - Американська асоціація стандартів, у Німеччині - Німецький нормалізаційний комітет, у Франції - Французька асоціація нормалізації тощо. Поряд із загальнонаціональними асоціаціями діють також фірмові стандартизаційні групи та спеціалізовані науково-технічні товариства окремих галузей науки і виробництва.

На цей час в Україні розроблено понад 600 державних стандартів. Через кожні п'ять років їх переглядають і уточнюють.

Як же створюють термінологічний стандарт?

Термінологічний стандарт укладають за таким алгоритмом:

1. систематизація понять певної галузі науки чи техніки; поділ їх на категорії (предмети, процеси, якості, величини тощо); розмежування родових та видових понять;
2. відбирання усіх термінів галузі, узяті для стандартизації (терміни вибирають зі словників різних років видання, статей, підручників, періодики, рукописів та ін. джерел);
3. поділ термінів на групи: а) вузькоспеціальні терміни; б) міжгалузеві; в) загальнонаукові (загальнотехнічні); стандартизації повинні підлягати лише вузькоспеціальні терміни);
4. вибирання із групи термінів-синонімів нормативного терміна (інші терміни подають також, але з позначкою “нерекомендований”);
5. підбирання еквівалентів англійською, німецькою, французькою, російською мовами з відповідних міжнародних стандартів;
6. формулювання українською мовою означення (дефініції) поняття;
7. рецензування стандарту фахівцем та мовознавцем.

У готовому вигляді стаття стандарту має приблизно таку будову:

- назва поняття українською мовою
- скорочена форма терміна;
- недозволений (нерекомендований) синонім;
- родове поняття;
- видове поняття;
- еквіваленти англійською, німецькою, російською, французькою мовами;
- дефініція (означення);
- формула або схема.

Слова або звороти, властиві мовленню людей певної професії, називаються **професійними**.

Професійні слова (професіоналізми) – це назви понять певної галузі виробництва, роду занять і под. За межами певного професійного середовища ці слова не завжди зрозумілі або не становлять інтересу. Наприклад, слова та словосполучення із мовлення шахтарів: штрек, антрацит, терикон, видавати на гора тощо.

Професійні слова можуть з'явитися на основі відомих шляхом префіксації та суфіксації. Це, наприклад, доукомплектувати, дообладнання (префікс **до-**), недопромисел, недовнесок (префікс **недо-**), пливучість, бойовитість (суфікс **-ість**), типаж (суфікс **-аж**), маршрутизація (суфікс **-ація**).

Де ж вживаються професіоналізми? Найчастіше в усному неофіційному мовленні людей певної професії. У писемному мовленні професіоналізми вживаються в науково-технічних професійних виданнях, призначених для фахівців (журналах, буклетах, інструкціях). Найбільше інформації професіоналізми несуть тоді, коли ними користуються фахівці. У практиці ділового спілкування треба бути обережними щодо їх уживання у службових паперах. Документ може перетворитися з офіційного в неофіційний або викликати непорозуміння, ускладнити ділові стосунки.

Окрім професіоналізмів, існує ще група вузько вживаних слів – **терміни**. Термінами послуговуються науковий та діловий стиль. **Термін – це не лише найменування предмета, явища чи поняття, а їх точне визначення.** Ці значення фіксують державні стандарти, спеціальні словники, довідники.

Кожна вузька галузь науки має свої терміни: медичні, юридичні, філологічні, технологічні, математичні, фізичні, економічні тощо. Група таких слів-термінів утворює **термінологію** певної галузі науки, тобто вузькоспеціальну термінологію. Наприклад, у юридичній галузі є терміни адвокат, відповідальність, презумпція, а в міжнародному праві – посол, меморандум, рівність.

Слова або звороти, притаманні мовленню людей певної професії, називаються **професіоналізмами**.

Професіоналізми позначають назви понять певної галузі виробництва, роду занять тощо: файл, електропровід, формат, мишка, клавіатура (з мови інженера комп'ютерних систем).

У ділових документах не використовують професіоналізми які являють собою слова, вжиті в особливому, специфічному значенні для певної професійної сфери: пара – заняття у вузі, шапка – початковий реквізит документів тощо.

Мета професіоналізмів – спростити спілкування

Отже, термін – це слово або словосполучення, що позначає поняття спеціальної галузі знання або діяльності.

Терміни, що позначають поняття окремих галузей науки або техніки, об'єднуються у спеціальні термінологічні системи з властивими їм закономірностями внутрішньої організації, взаємовідношень між відповідними номінативними одиницями.

Основні правила функціонування термінів

1. Розрізняють термінологію загальнонаукову (експлуатація) і вузькоспеціальну (рекреація, інвестиція).

2. У складі термінів наявна значна кількість іншомовних слів.

3. Терміни характеризуються літературною сформованістю і однозначністю. Терміни мають точне конкретне значення й тому позбавлені суб'єктивно-оціночних відтінків. В основному значенні терміни зафіксовані у державних стандартах, словниках, довідниках. Слова-терміни повинні вживатися лише у зафіксованому значенні. Нестандартні терміни засмічують і ускладнюють складання ділових паперів.

4. Терміни не мають емоційного забарвлення.

5. Терміни іноді вступають в синонімічні відносини: флексія-закінчення, окуліст-офтальмолог, експорт-вивіз.

6. Стилистична нейтральність.

Діловому стилю притаманна термінологія, яка утворюється:

а) із активної лексики (діловодство, справочинство);
б) запозичення з інших мов (бланк, бюджет);
в) за допомогою власної лексики та іншомовних складників (фотокамера, фото телетайп).

Терміни кожної сфери потребують особливої уваги, постійної роботи зі словниками й довідниками.

Кожна галузь науки, техніки, виробництва, мистецтва має свою термінологію. Можна виділити такі основні групи термінологічної лексики:

- математичну (кут, квадрат, трикутник);
- фізичну (молекула, електрон, енергія);
- електротехнічну (контакт, струм, ізоляція);
- радіотехнічну (радіохвиля);
- лінгвістичну (речення, словосполучення, синтаксис);
- філософську (погляд, течія);
- фінансову (дебет, кредит, розрахунок);
- хімічну (кислота, азот, реакція).

На відміну від експресивно нейтральних професіоналізмів у розмовному мовленні будь-якого середовища є певна кількість емоційно забарвлених слів: бублик – кермо; тачка – таксі; пиляти – важко їхати тощо. Це так званий сленг або професійні жаргонізми – емоційно забарвлені слова, які становлять спеціалізацію носіїв мови. Вони належать до лексики обмеженого функціонування.

Термінологічна лексика властива переважно жанрам наукового і офіційно-ділового стилів. **Терміни** – це спеціальні слова, що вживаються для визначення певних, чітко окреслених понять у науці, техніці, мистецтві, справоведенні. Терміни є загальнонаукові і вузькоспеціальні.

Загальнонаукові терміни обслуговують різні галузі знань, наприклад: підсумок, висновок, аналіз, синтез, блок, випередження, спостереження, дослідження, апробація, заперечення, спілка, теорія, компенсація, метод, система, класифікація, орган, реакція і под.

Спеціальні терміни використовуються в окремих галузях науки і техніки, напр., у математиці: конус, плюс, інтеграл, координата, тангенс, чисельник, кут; хімії: радій, хлор, ангідрид; фізиці: атом, кристалічна ґратка, оптика, енергія-, біології: білок, хромосома, ссавці, плазма; медицині: підшлункова залоза, епідемія, дезинфекція, сонна артерія, міокард; у граматиці: наголос, синтаксис, суфікс, орфоепія; у літературознавстві: тропи, рима, роман; у техніці: двигун, вал, буріння, шатун; у суспільствознавстві: демократія, анархія, кооперація, концерн, суспільство, громадянство, суверенітет, девальвація. Окремі терміни обслуговують кілька наук: речовина (фізика і хімія), асиміляція (біологія і мовознавство), реакція (хімія, біологія, політика). Сукупність термінів, узятих у їх номінальній функції, становить номенклатуру.

Усі терміни мають низку характерних ознак, до яких належать:

- системність термінова (зв'язок з іншими термінами даної предметної сфери);
- наявність дефініції (визначення) в більшості термінів;
- монотематичність (однозначність) термінова в межах однієї предметної галузі, однієї наукової дисципліни або сфери професійної діяльності;
- стилістична нейтральність;
- відсутність експресії, образності, суб'єктивно-оцінних відтінків.

Терміни поділяються на **загальновживані** та **вузькоспеціальні**.

Кожна вузька галузь спілкування має свої терміни. Проте деякі терміни мають кілька значень, особливо у діловодстві. Наприклад: справа позначає один документ і сукупність документів, інше значення – «юридична справа». Правильне значення того чи іншого терміна допоможе з'ясувати контекст.

При утворенні похідних форм терміна необхідно користуватись тими формами, які подаються у словнику чи довіднику, бо вільне словотворення може стати причиною неправильного використання та нерозуміння.

Рекомендується уникати використання застарілих (архаїчних) термінів, що потрапили до загальнонародної мови і там втратили своє термінологічне значення (наприклад, фронт, фактор). Це ускладнює зміст документа.

Ряд термінів і слів виходять з ужитку і виникають нові, а ті, що лишаються змінюють своє значення. Тому стиль ділової мови на сучасному етапі відрізняється від стилів попередніх років. Отже, терміни кожної сфери науки потребують особливої уваги, постійної роботи зі словниками і довідниками.

Кожна галузь науки, техніки, виробництва, мистецтва має свою термінологію. Можна виділити такі основні групи термінологічної лексики:

- математичну (множення, кут, дільник, квадрат, частка, ступінь, логарифм);
- фізичну (молекула, електрон, калорія, енергія, вольт, амперметр, індукція);
- електротехнічну (контакт, струм, заземлення, ізоляція, напруга, опір);
- радіотехнічну (антена, радіоцентр, радіоприймач, сигнал, короткохвильовий);
- літературознавчу (драма, поема, анапест, сюжет, персонаж, лейтмотив);
- лінгвістичну (фонема, фонологія, афікс, іменник, сполучник, синтаксис, лексикологія, пароніми, діалект, метатеза, гіпотаксис, парадигма);
- філософську (об'єкт, базис, діалектика);
- фінансову (банк, кредит, дебет, баланс, фінансувати, тратта, своп);
- хімічну (азот, водень, кисень, іонізація, оксиди, хімічна реакція);
- біологічну (рецептор, клітина, тичинка, гомеостаз, лейкоцити, мезодерма);
- музичну (соло, тріо, квінтет, октава, балалайка, дієз, акорд, прелюдія);
- морську (катер, боцман, кубрик, капітан, трап, крейсер, морський вузол);
- залізничну (купе, експрес, провідник, тамбур, начальник тяги, вагон, потяг);
- спортивну (футбол, сет, тайм, аут, гол, шахи, гросмейстер, шах, ферзевий гамбіт).

У множині термінів кожної галузі вирізняють дві складові частини: термінологію і терміносистему. Термінологія – це така підмножина термінів, яка відображає поняття, що утворились й функціонують у кожній галузі стихійно. На відміну від термінології,

терміносистема – це опрацьована фахівцями певної галузі та лінгвістами підмножина термінів, яка адекватно й однозначно відображає систему понять цієї галузі.

Тематичні обрії українського термінознавства розширюють недавні монографічні дослідження, де внутрішньомовні чинники розвитку терміносистем пов'язано з теорією мовного планування, детально проаналізовано роль і місце греко-латинських коренів у різноманітних терміносистемах чи розвиток термінології пов'язано з лінгвоцидом української мови в XX ст.

Серед власне лінгвістичних проблем, пов'язаних з розбудовою українських термінів, що містять специфічні національно-мовні риси, на сьогодні можемо виділити принаймні шість:

1. опрацювання критеріїв знеросійщення сучасних терміносистем, у зв'язку з чим вимагає опрацювання проблема росіянізму в українській термінології;
2. виявлення англіцизмів (американізмів) у різних терміносистемах і наукове обґрунтування доцільності їх ужитку;
3. з'ясування ролі й місця інтернаціоналізмів та їх національних відповідників у різних терміносистемах;
4. способи відбору назв предметних дій;
5. способи відбору найменувань предметних ознак;
6. орфоепічні й орфографічні проблеми.

Дискусії на термінологічних конференціях кінця XX ст. – початку XXI ст. дають змогу зробити висновок, що принаймні певна частина українських дослідників у своїй науковій галузі під росіянізмами розуміє слова, що містять не притаманні сучасній українській літературній мові корені або афікси (суфікси чи префікси), хоч такі лексеми можуть бути широко розповсюджені в будь-якій терміносистемі. Якщо українські терміни навіть поморфемно перекладені з російської, тобто скальковані за російськими взірцями, але їх морфемний склад не суперечить будові українського слова, такі похідники сучасні носії української наукової мови цілковито сприймають і здебільш не обговорюють.